

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه : تاریخ

عنوان :

بررسی وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان در دوره افشاریه

نگارش :

حمیدرضا حسنونند

استاد راهنما :

دکتر محسن رحمتی

استاد مشاور :

دکتر جهانبخش ثواقب

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد M.A

در رشته تاریخ

گرایش : تاریخ اسلام

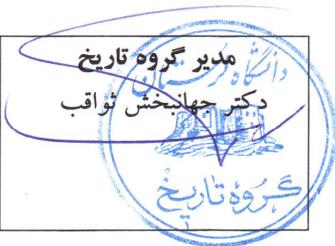
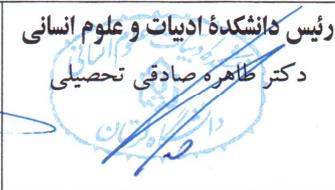
تابستان ۱۳۹۲

صورت جلسه‌ی ارزشیابی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای حمید رضا حسونند به شماره: ۹۰۲۰۰۴۶۰۲ به عنوان: بررسی و وضعیت اجتماعی و اقتصادی خراسان در دوره افشاریه. در ساعت ۸ صبح روزیکشنبه مورخ ۹۲/۶/۲۴ در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان برگزار گردید. هیأت داوران بر اساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان‌نامه، استماع دفاعیه و نحوه پاسخگویی به سوال‌ها، پایان‌نامه ایشان را برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ معادل با چهار واحد با نمره (به حروف) توزیر (به عدد) ۱۹ و با درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار داد.

امضاء	مرتبه علمی	هیأت داوران
	دانشیار دانشگاه لرستان	استاد راهنما: دکتر محسن رحمتی
	دانشیار دانشگاه لرستان	استاد مشاور: دکتر جهانبخش ثواب
	استادیار دانشگاه لرستان	استاد داور: دکتر شهاب شهیدانی
	دانشیار دانشگاه لرستان	ناظر تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر قاسم صحرائی

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه دکتر بهمن غضنفری	رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر طاهره صادقی تحصیلی	مدیر گروه تاریخ دکتر جهانبخش ثواب
---	--	--------------------------------------

سپاسگزاری:

خدای جهانیان را سپس که انسان را از گل ناب آفرید و او را در نیکوترین قوامی قرار داد و بر سایر آفریدگانش برتری بخشید و فرشتگان مقرب را بر او به سجده در آورد و او را عقلی بخشید که گمانش را به یقین تبدیل کند.

و با توجه به فرمایش پیامبر اکرم (ص): « من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق »

برخود لازم می دانم مراتب سپاس و تقدیر خویش را نسبت به اساتید بزرگوار و ارجمند جناب آقای دکتر محسن رحمتی نمونه اخلاق و تواضع و فروتنی که با تلاشهای روشنگرانه و بی دریغ خود راهنمایی این پروژه را تقبل نمودند تقدیم می دارم و همچنین از جناب آقای دکتر جهانبخش ثواقب نمونه ایثار و گذشت و مهربانی که به عنوان استاد و مشاور مرا از رهنمودهای خویش بهره مند نمود صمیمانه تشکر می کنیم.

با توجه به فرموده حضرت علی (ع): « من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً »

از اساتید معظم آقایان دکتر شاهرخی، دکتر صلاح، دکتر شهیدانی و سایر دست اندرکاران پژوهش و دانشکده تحصیلات تکمیلی که در طول دوره تحصیلات کارشناسی ارشد از معرفت و دانش آنها بهره مند شدم، سپاسگزاری می کنم.

تقدیم به :

مادر و پدر عزیزم که از جهت سعه صدر، و همراهیشان که اگر چنین نبود کار به سهولت انجام نمی شد و به تمام یاری گرانم در به ثمر رساندن این اثر، آنهایی که شایسته هر گونه سپاسند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۳	مقدمه
	کلیات تحقیق
۹	۱- بیان مساله
۱۰	۲- سئوالات و فرضیات تحقیق
۱۰	۳- ضرورت و اهداف تحقیق
۱۱	۴- روش پژوهش و جمع آوری اطلاعات
۱۱	۵- روش تجزیه و تحلیل داده ها
۱۱	۶- پیشینه و سوابق مربوط
۱۲	۷- سازماندهی پژوهش
۱۲	۸- بررسی و نقد منابع
	فصل اول: بررسی پیشینه و موقعیت جغرافیایی خراسان
۲۰	مقدمه
۲۵	۱-۱) حدود و موقعیت جغرافیایی خراسان بزرگ
۳۰	۱-۲) پیشینه و حدود جغرافیایی خراسان در عصر صفویه (۱۱۳۵-۹۰۷ ق)
۳۵	۱-۳) پیشینه و حدود جغرافیایی خراسان از سقوط صفویه تا مرگ نادر شاه افشار (۱۱۶۰-۱۱۳۵ ق)
۳۷	۱-۴) حدود و موقعیت جغرافیایی خراسان از مرگ نادر شاه تا سقوط افشار (۱۲۱۸-۱۱۶۰ ق)
	فصل دوم: بررسی اوضاع سیاسی خراسان در دوره ی افشاریه (۱۲۱۸- ۱۱۴۸ ق)
۴۱	مقدمه
۴۲	۲-۱) اوضاع سیاسی خراسان از سقوط صفویه تا ظهور نادر
۴۳	۲-۱-۱) قیام سید احمد نوه میرزا داود
۴۵	۲-۱-۲) ملک محمود سیستانی
۴۸	۲-۱-۳) اشرف افغان
۵۰	۲-۱-۴) شاه تهماسب
۵۵	۲-۲) اصل و نسب نادر و اوضاع سیاسی خراسان از ظهور تا تاجگذاری نادر

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۶۰	۲-۳) تاجگذاری نادر
۶۲	۲-۴) دست اندازیهای ازبکها به خراسان
۶۴	۲-۵) اوضاع سیاسی خراسان در اواخر عمر نادر
۶۶	۲-۶) اوضاع سیاسی خراسان در زمان جانشینان نادر
۶۶	۲-۶-۱) علیقلی خان
۶۸	۲-۶-۲) ابراهیم شاه
۷۰	۲-۶-۳) شاهرخ شاه
فصل سوم: بررسی وضعیت اجتماعی خراسان در دوره افشاریه	
۷۴	مقدمه
۷۶	۳-۱) بررسی اوضاع و احوال عمومی توده های مختلف جامعه خراسان
۸۵	۳-۲) جمعیت و ترکیب جمعیتی ایالت خراسان در عصر افشاریه
۸۸	۳-۳) ساختار اجتماعی و طبقاتی خراسان و جایگاه و ارتباط طبقات مختلف با یکدیگر
۸۹	۳-۳-۱) طبقه ی حاکمه یا قشر ممتاز
۹۹	۳-۳-۲) طبقه ی نظامیان
۱۱۱	۳-۳-۳) طبقه ی روحانیون
۱۳۲	۳-۴) طبقات محکومه
۱۳۳	۳-۴-۱) طبقات محکومه شهری
۱۳۴	۳-۴-۲) گروه منجمان و طبیبان
۱۳۷	۳-۴-۳) طبقه اصناف و بازرگانان
۱۴۱	۳-۴-۴) گروه دراویش و عیاران
۱۵۵	۳-۴-۵) اقلیتهای مذهبی
۱۶۱	۳-۴-۶) گروه غلامان و کنیزان
۱۶۵	۳-۴-۷) قشر کوچرو (ایلات و عشایر)
۱۷۴	۳-۴-۸) قشر روستایی
۱۸۱	۳-۵) اصلاحات و اقدامات اجتماعی افشارها در خراسان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل چهارم: بررسی وضعیت اقتصادی خراسان در دوره افشاریه
۱۹۹	مقدمه
۲۰۱	(۴-۱) موقعیت جغرافیایی خراسان و تاثیر آن در تحولات اقتصادی منطقه
۲۰۸	(۴-۲) هجوم افغانها و تاثیرات اقتصادی حاصل از آن بر خراسان
۲۱۵	(۴-۳) کشاورزی
۲۱۸	(۴-۳-۱) محصولات کشاورزی
۲۲۲	(۴-۳-۲) طریقه زراعت
۲۲۳	(۴-۴) اشکال زمینداران
۲۲۴	(۴-۴-۱) املاک خصوصی (شخصی)
۲۲۸	(۴-۴-۲) املاک تیولی و تیولداری
۲۳۴	(۴-۴-۳) زمینهای وقفی
۲۴۲	(۴-۴-۴) املاک دولتی (خالصجات)
۲۴۳	(۴-۵) مشکلات و موانع عمده اقتصاد کشاورزی در خراسان عصر افشاریه
۲۴۴	(۴-۵-۱) کمبود آب و مشکلات آبیاری
۲۴۶	(۴-۵-۲) کمبود راهها و وسایل ارتباطی
۲۴۷	(۴-۵-۳) حملات بیابانگردان و راهزنان بیگانه
۲۴۹	(۴-۵-۴) زیان آفات نباتی
۲۵۰	(۴-۵-۵) رشد نظامی گری و هزینه های قشون
۲۵۳	(۴-۵-۶) اربابان و بزرگ فئودالها
۲۵۶	(۴-۶) اقدامات و اصلاحات کشاورزی افشارها در خراسان
۲۷۲	(۴-۷) دامپروری
۲۸۲	(۴-۸) انواع مالیاتها
۲۹۲	(۴-۹) صنایع و معادن
۲۹۹	(۴-۱۰) تجارت

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳۰۱	۴-۱۱) نگاهی اجمالی به وضعیت تجارت خارجی در زمان افشاریه و تحولات اقتصادی اروپا در این عصر
۳۰۶	۴-۱۲) موقعیت ارتباطی و تجاری خراسان و تاثیر آن در اقتصاد منطقه
۳۱۱	۴-۱۳) تجارت داخلی
۳۲۴	۴-۱۴) پول و واحدهای پولی
۳۳۱	۴-۱۵) تجارت خارجی
۳۳۷	۴-۱۵-۱) انگلیس
۳۶۳	۴-۱۵-۲) هلند و فرانسه
۳۷۳	۴-۱۵-۳) روسیه
۳۸۵	۴-۱۵-۴) هند و آسیای مرکزی
۳۹۵	نتیجه گیری
۳۹۸	منابع و ماخذ
۴۰۸	ضمائم
۴۰۹	چکیده انگلیسی

چکیده

بررسی تحولات اقتصادی و اجتماعی خراسان در دوره افشاریه (۱۲۱۸-۱۱۴۸ ق)، موضوع اصلی این رساله است. خراسان آن روزگار شامل بخش هایی از افغانستان و ماوراء النهر بوده است که در سایه توسعه طلبی های نظامی نادر تا مرزهای هند و ترکستان گسترش یافت. نادر پایتخت را از اصفهان که جایگاه طرفداران صفوی بود به خراسان که زادگاه وی و جایگاه ایل افشار بود، انتقال داد. نادر با استفاده از موقعیت ژئوپولیتیک خراسان که شامل قابلیتها و منابع طبیعی، انسانی، اقتصادی، ارتباطی و ... آن منطقه می گردید توانست بر اهداف سیاسی خود دست یابد. نادر با اتکا به ارتشش که متکی بر نیروی رزمی قومیت های گوناگون بویژه عشایر خراسان بود، موفق شد از سال ۱۱۶۰-۱۱۴۸ ق، یک امپراطوری قدرتمند بنا کند. وی موفق شد طی ۱۳ سال به جنگ اشرافیت زمیندار- نظامی غارتگر و کشمکش های داخلی و استثمارگران خارجی خاتمه دهد. هر چند این امپراطوری بیش از ۱۳ سال دوام نیاورد و تنها قائم به شخص نادر بود. تراکم ثروتی که نادر در خراسان فراهم ساخت، فروکش کردن جنگهای داخلی، برقراری امنیت در سراسر خراسان در دوره اول زمامداری نادر، موجب شد تا راههای تجاری امن و آسوده گردد. اعطای زمینهای بزرگ به شاهزادگان و امرای تابع و دست نشاندۀ (خالصه کردن املاک) و اقدامات اصلاحی چون مهاجرت ایلات و عشایر و کشاورزان و صنعتگران مناطق مختلف به خراسان، موجب شد تا اراضی زراعی و روستاها یک بار دیگر تحت نظارت مالکان به تولید محصولات زراعی مبادرت کنند. شهرهای خراسان، خصوصاً مشهد و مرو مجدداً عمارت و آباد شدند و کارهای بزرگی در زمینه آبیاری و تجارت صورت پذیرفت. نادر توانست بعد از فاجعه یورش افغانها و هرج و مرج های ناشی از آن در خراسان، دورانی از ثبات اقتصادی و رونق و رفاه و پیشرفت اقتصادی- اجتماعی را برای

این ایالت پهناور و زرخیز ایران فراهم سازد. هر چند این امر موضعی و ناپایدار بود؛ زیرا که از دوره دوم زمامداری نادر، یعنی از سال ۱۱۵۵ ق به بعد، و بویژه بعد از قتل نادر به علت گسترش هرج و مرج های داخلی و تاخت و تازهای مجدد افغانها و ازبکان و در نهایت تجزیه ایالت خراسان رکودی عمیق و همه جانبه در ابعاد اقتصادی- اجتماعی خراسان را فرا گرفت.

شاهرخ تنها جانشین شایسته وی به مدت ۵۰ سال بطور ضعیف و تحت نفوذ امرا و فرماندهان ایالت خراسان بر بخش غربی خراسان به مرکزیت مشهد به مدت ۵۰ سال حکم راند و نهایتاً بساط دولت وی در دوران قاجاریه، در زمان فتحعلی شاه قاجار، در سال ۱۲۱۸ ق، برچیده گردید. تجزیه خراسان در دوره قاجاریه که همزمان با مطامع استعماری روس و انگلیس در آغاز قرن سیزدهم قمری در آسیا بود، بارزترین پیامد تحولات سیاسی- اقتصادی و اجتماعی خراسان در دوران یاد شده می باشد.

کلمات کلیدی:

افشاریه، تحولات اقتصادی و اجتماعی، نادر، خراسان.

مقدمه

پس از بر افتادن دولت صفوی، ایران دچار آشفتگی های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی شد. افغانها نزدیک به هفت سال بر اصفهان و خراسان و چند شهر دیگر حکم راندند و سرانجام با تکاپوهای شاه طهماسب دوم (۱۱۳۵ تا ۱۱۴۵ ق (۱۷۲۲ تا ۱۷۳۲ م))، و نبردهای نادر افشار کنار زده شدند. نادر افشار پس از چندی آن چنان نیرومند شد که در سال ۱۱۴۸ ق / ۱۷۳۶ م، زمینه را برای فرمانروایی خویش در مغان فراهم ساخت و سرانجام با پذیرش همگانی بزرگان ایران در همین سال به شهریاری ایران رسید.

برآمدن نادر شاه افشار به همه آشفتگی های دوره افغانها پایان داد. او که اهمیت سرکوبی دشمنان خارجی و داخلی را تشخیص داده بود، در پی لشگر کشی های متعددی، متجاوزان را پس زده، و شورشهای داخلی را سرکوب کرد و افغانانی که هجوم آنها سبب براندازی سلسله صفویه شده بود، تا کناره های شمالی هند پس رانده شدند. نادر شاه در دوران کوتاه فرمانروایی خویش، توانست مرزهای جغرافیایی خراسان را در دوره صفویه تجدید کند و در زمان او بار دیگر وحدت سیاسی خراسان و بطور اعم ایران تامین شد. خراسان که در زمان سلطه افغانها بسیار آسیب دیده بود و بسیاری از ساکنان آن مهاجرت کرده بودند و بسیاری از خانه ها رو به ویرانی نهاده بودند و به صورت شهرهای بی سکنه درآمده بودند، نادر بعد از برقراری نظم و امنیت و وحدت سیاسی، به منظور بهبودی و رونق وضعیت اقتصادی و اجتماعی آن دست به اصلاحاتی زد. او هر آینه فرصت و فراغتی دست می داد، ذهن کنجکاو و مترصد خود را به نکات و دقایق غیر جنگی نیز ملتفت می ساخت. مسلم باید دانست که اگر اشتغالات پر دامنه نظامی به نادر اجازه می داد، او روح کنجکاو خود را به تفحص در همه اجزاء سیاسی - اقتصادی - فرهنگی و اجتماعی و ... می گماشت این معنی با اطلاعاتی که از دیگر مظاهر فکری و عملی او داریم، هماهنگ می کند. اما درگیریهای نظامی آنچنان نادر را به خود مشغول داشته بود که

اگر توان کفایت پرداختن به امور دیگر را هم داشت، مجال بروز و ظهور نیافت. به هر تقدیر، تردیدی نیست که درخشان ترین مظاهر نبوغ و کمال کفایت نادر را بایستی در زمینه های نظامی جستجو کرد. سرانجام نادر شاه در سال های پایانی فرمانروایی خویش تغییر رویه داد و از پی گیری اصلاحات اقتصادی و اجتماعی دست برداشت سختگیرانه های شدیدی مالیاتی را آغاز کرد و اطرافیانش را آزار داد. در پی این دگرگونی و افزایش نارضایتی های عمومی در سال ۱۱۶۰ ق/ ۱۷۴۷ م، در فتح آباد قوچان کشته شد. پس از کشته شدن نادر شاه، اوضاع سیاسی اقتصادی و اجتماعی خراسان به سرعت دگرگون شد. قتل نادر از همان روز اول خراسان را به میدان مبارزات قدرت طلبی و زورآزمایی تبدیل کرد. پس از نادر، قلمرویی که با نیروی نادر یکپارچه شده بود، دچار تجزیه و آشفتگی شد. از آشفتگی های نخستین و جنگ های قدرت میان مدعیان، سرانجام زندیان چیرگی خویش را بر بخش وسیعی از ایران مسلم ساختن و قلمرو جانشینان نادر به خراسان محدود شد. از راه گزارش های تاریخی مربوط به این زمان به دشواری می توان سیمایی روشن از مرزهای خراسان ارائه داد. مرزهای سنتی خراسان در شرق را تا آنسوی هرات و قندهار- که در این زمان مرکز قدرت خاندان درانی شده بود- و در غرب تا کویر و حاشیه آن می گستراند. توصیف ملکم از محدوده خراسان در این دوران چنین است: « سرحد شرقی مملکت ایران خطه خراسان است... عراق در مغرب آن خطه واقع است و قندها و کابل در شرق آن شمال آن به سواحل جیحون می رسد و جنوب آن به صحاری سیستان^۱. از دید یک مورخ افغانی (میرمحمد صدیق فرهنگ)، مرز غربی خراسان یعنی: « خراسان غربی شامل مشهد، نیشابور و توابع آن در دست جانشینان نادر شاه باقی ماند.»^۲

در این روزگار حکومت درانی در هرات و قندهار چیرگی یافته بود و در دیگر نواحی خراسان بزرگ، سرداران نیرومند و سران ایلات هر یک حکومتی تشکیل داده بودند. این تجزیه سیاسی به همراه درگیری ها و دست به دست گشتن شهرها و فرمانروایی آنها در پی حمایت درانیان و شاهرخ افشار، سبب نامشخص بودن مرزهای این بخش از ایران شده است.

^۱ - سرجان مالکوم: تاریخ ایران، ۲ جلد، ترجمه میرزا اسماعیل حیرت، پساوولی (فرهنگسرا)، تهران، ۱۳۶۲، جلد ۲، ص ۱۱۴.
^۲ - میر محمد صدیق فرهنگ. افغانستان در پنج قرن اخیر، انتشارات درخشش، مشهد، چاپ اول، ۱۳۷۱، جلد ۱، صص ۴۷-۳۱.

از سوی دیگر دولت زندیه بنابر ملاحظات گوناگون چندان به خراسان و امور آن نمی پرداخت، مرزهای طبیعی کویر لوت قلمرو آنها را از سرزمین دودمان افشاریه جدا می کرد. ظاهراً خراسان بر شهرهای قهستان یعنی بیرجند و طبس هم اطلاق می گردید. این کویر در شمال غربی در ناحیه جاجرم به سرزمین اصلی ایل قاجار یعنی استرآباد منتهی می گردید.

دوران پادشاهی جانشینان نادر، از تاریکترین دوره های تاریخ سیاسی و اجتماعی خراسان است. از میان سه تن خواستاران فرمانروایی افشاریان که میرزا مهدی خان درباره آنها سخن می گوید، شاهرخ برجسته ترین آنها به شمار آمده است. هر چند که شاهرخ بواسطه کوری اش، تنها نام پادشاه را داشته است و کوری اش او را به فرمانروایی ناتوان مبدل ساخته بود؛ بنابراین بر پهنه ای کوچک فرمان می راند و از خاور با افغانهای درانی و از باختر با زندیان نیرومند همسایه بود.

بررسی تحولات اقتصادی- اجتماعی خراسان در دوره افشاریه (۱۱۴۸ تا ۱۲۱۸ ق)، موضوع اصلی این رساله است خراسان آن روزگار شامل بخش هایی از افغانستان و ماوراءالنهر بود که در سایه توسعه طلبی نظامی نادر تا مرزهای هند و ترکستان گسترش یافت. نادر پایتخت را از اصفهان که یادگار طرفداران و دوستداران صفویه بود به خراسان که زادگاه وی و جایگاه اقتدار ایل افشار بود، انتقال داد.

نادر با استفاده از موقعیت ژئوپولتیک خراسان که شامل قابلیتها و منابع طبیعی، انسانی، اقتصادی، ارتباطی ... آن منطقه، توانست بر اهداف سیاسی خود دست یابد. مشهد مرکز سیاسی دولت وی و دژکلات حصار طبیعی و نفوذ ناپذیر در مواقع بحرانی گشت. ارتش او متکی بر نیروهای رزمی قومیت های گوناگون بویژه عشایر خراسان بود.

این رساله از یک مقدمه و چهار فصل و یک نتیجه تشکیل یافته است. در فصل اول به تعریف مسئله و فرضیات و همچنین روشهای تحقیق و پژوهش در این رساله پرداخته شده است. در فصل دوم، پیشینه و موقعیت و حدود جغرافیایی خراسان از دوره صفویه تا پایان کار افشارها مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل سوم اوضاع سیاسی خراسان از هجوم افغانها تا قدرت گیری نادر و سپس دوران زمامداری نادر و پس از آن وضعیت سیاسی خراسان از قتل نادر تا سقوط افشارها را مورد بررسی قرار داده ایم. در فصل چهارم اوضاع اجتماعی خراسان، از قبیل ویژگیهای ژئوپولتیک خراسان و تاثیر آن در ساختار

اجتماعی جامعه، بررسی فعالیتهای اجتماعی و آداب و رسوم خاص این ناحیه، ترکیب اجتماعی و جمعیتی، ارتباط طبقات مختلف با یکدیگر و جایگاه و رابطه آنها را با یکدیگر بررسی کرده ایم و در فصل پنجم وضعیت اقتصادی خراسان؛ از قبیل شرایط اقلیمی و تاثیر آن در فعالیتهای اقتصادی، پایه های اقتصادی خراسان، طبقات مولد و سیاستهای اقتصادی افشارها در خراسان و تاثیر آن بر طبقات مولد و وضعیت کلی اقتصادی خراسان، را در این عصر مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

حاکمیت افشارها بر ایران یکی از مهمترین و حساسترین دوران تاریخی این سرزمین است که برجسته ترین عملکرد آنان، رهایی از اشغال افغانه توسط نادرشاه بوده است که خاستگاه آنان در شرق خراسان بود. به نظر می رسد دوره افشار علیرغم اهمیت فراوان آن در تاریخ ایران به چند دلیل عمده چندان مورد توجه محققان قرار نگرفته است. که نخستین دلیل آن، قرار گرفتن بین دو دوره طولانی و با اهمیت تاریخ ایران یعنی دوره صفویه و قاجاریه است. چنانکه می دانیم دوره صفویه یکی از ادوار برجسته تاریخ ایران به لحاظ رشد فرهنگی و تمدن ایران است؛ که از نظر مذهب نیز اهمیت ویژه ای دارد. دوره قاجاریه نیز اهمیت خود را دارا است. که شاید مهمترین آن ارتباط بیش از پیش ایران با اروپا و برخورداری و تاثیر از تحولات آن دیار و در نتیجه وقوع انقلاب مشروطه و حوادث سیاسی ناشی از آن باشد. این دو دوره تاریخی به لحاظ عمر و دوام خود بسیار طولانی تر از افشاریه بودند و به همین دلیل نیز حوادث بی شمار و فراز و نشیب های بسیار در تاریخ خود دارند در نتیجه توجه محققان بیشتر معطوف به این دو دوره بوده است.

در صورتی که دوره افشاریه به دلیل کوتاه بودن عمر هفتاد ساله خود نسبت به دو دوره فوق از جذابیت کمتری برای پژوهشگران برخوردار بوده است. عامل دیگر این بی توجهی مذهب است. در دوره صفویه مذهب دارای جایگاه ویژه و مهمی بود و در دوره قاجاریه نیز اعتقادات مذهبی مورد توجه قرار گرفت و روحانیون مقام و منصب خاص خود را داشتند، اما در دوره افشاریه، نادر به منظور تعدیل روابط بین مردم و همچنین اصلاح روابط با همسایگان اهل سنت خود (عثمانی و ازبکها)، درصدد از بین بردن تعصبات مذهبی بود این عملکرد او، در نگرش مورخان و محققین متعصب بعد از او تاثیر گذاشت و موجب شد که چندان رغبتی برای تحقیق در این دوره نیابند.

تاکنون وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان بزرگ بطور کلی و دوره افشاریه به طور اخص، مورد مطالعه ای جدی و مستقل قرار نگرفته است. اغلب مورخان و پژوهشگران شرقی و غربی توجه ویژه ای به حیات اقتصادی ایران در عهد صفویه و پیش از آن و همچنین از دوران قاجاریه به بعد داشته اند و تصور می رود که این ناحیه با قدمت و سهمی که در اعتلای تمدن بشری داشته، همچنان ناشناخته باقی مانده است و سئوالات بی پاسخ فراوانی دارد که نگارنده این رساله به طرح چند مورد از این سئوالات در حد بضاعت علمی خود پرداخته است.

۱- موقعیت جغرافیایی خراسان و تحولات سیاسی دوران افشاریه چه تأثیری در وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان داشته است؟

۲- افشارها به منظور رونق و بهبودی وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان چه اصلاحاتی را انجام داده اند؟ در تدوین و نگارش این رساله تلاش شده است که با بهره گیری از منابع مختلف، به سئوالات فوق در حد بضاعت پاسخ داده شود.

كليات تحقيق

۱- بیان مسأله و اهمیت آن :

خراسان به حکم موقعیت جغرافیای خاص اش، به عنوان شرقی ترین ناحیه ایران با شرایط و امکانات بسیار مناسب در زمینه های تجارت و بازرگانی، کشاورزی و دامپروری همواره به عنوان یکی از مهمترین ایالت های ایران به شمار می رفت. این ایالت از سقوط صفویه تا برآمدن قاجارها به مدت بیش از نیم قرن مرکز قدرت افشاریه بود.

موقعیت سیاسی خراسان، بعد از سقوط صفویان و آشفتگی های سیاسی ناشی از آن، عرصه را برای مدعیان داخلی و هجوم مهاجمان شرقی همچون افغان ها، ازبک ها و ترکمن ها به خراسان فراهم نمود که به دست آورده های مدنی و اجتماعی این ناحیه آسیب می زد، در پی این آشفتگی های سیاسی، کشتار عظیم مردم منطقه، وقوع قحطی ها و شیوع بیماریهای واگیردار و مهاجرت مردم از یک طرف به کاهش نیروی کار و تولید در منطقه خراسان منجر شد و از طرفی به گسترش ناامنی های اجتماعی کمک کرد که در نتیجه هر دو مورد فعالیت های اقتصادی از جمله کشاورزی و تجارت به شدت تحت تاثیر قرار گرفتند. تردد کاروانهای تجاری رو به کاهش گزارد و بخش وسیعی از اراضی کشاورزی منطقه رها شد و به صورت اراضی بایر و موات درآمد.

حکومت افشاریه به رغم کوتاهی زمان حکومت (۱۲۱۸-۱۱۴۸ ق) و همچنین به رغم گرفتاری حکمرانان آن در کشمکش های داخلی و خارجی فراوان که مجالی برای اقدامات بزرگ و ریشه دار نمی داد، برای مقابله با این نابسامانی های اقتصادی و اجتماعی خراسان دست به کار شدند، نظر به آنکه حاکمان افشاریه خود به حرفه و زارعت علاقه داشتند، از طریق اصلاحاتی همچون؛ احیای موسسات آبیاری، ساختمان سازی، انتقال قبایل چادرنشین از مناطق مرکزی ایران به خراسان برای مقابله با مهاجمان شرقی، انتقال اجباری کشاورزان به سرزمین های وسیع و خالی از سکنه خراسان، بخشش مالیات های زراعی بر کشاورزان، رفع ناامنی ها و سرکوبی آشوبگران و ایجاد کاروان سراها و بازار در

جهت رونق تجارت و بازرگانی و همچنین استفاده از هنرمندان و صنعتگران سرزمینهای مختلف بویژه هند، بعد از فتح این سرزمین توسط نادر، تلاشهای فراوانی برای ساماندهی به وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان انجام دادند.

موضوع اصلی این رساله پرداختن به چگونگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان در عهد افشاریه و بررسی تأثیر عوامل و شرایط مؤثر بر اوضاع خراسان و همچنین تأثیر اصلاحات افشاریه بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی این ایالت با بهره گیری از اسناد و منابع است.

۲- سئوالات و فرضیات تحقیق :

سوال اصلی: حاکمیت افشاریه چه تاثیری بر اوضاع اقتصادی و اجتماعی خراسان گذاشت؟

سئوالات فرعی :

۱- موقعیت جغرافیای خراسان، چه تاثیری بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه داشت؟

۲- حکومت افشاریه برای بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان چه اقداماتی انجام داده اند؟

فرضیه اصلی :

۱- حاکمیت افشاریه موجب رکود اوضاع اقتصادی و نابسامانی وضعیت اجتماعی خراسان شده است.

فرضیه فرعی:

۱- خراسان به رغم موقعیت ژئوپولتیک و قرار گرفتن در مسیر تجارت شرق و غرب به خاطر همسایگی با ایلات کوچ نشین شمال و حملات این اقوام، در دوره مورد تحقیق از نظر اقتصادی و اجتماعی متحمل آسیب های فراوانی گردید.

۲- افشاریه از طریق ایجاد کاروانسراها، بازارها، احیاء کانالهای آب و مهاجرت دادن کشاورزان از دیگر نقاط ایران به سرزمینهای وسیع و خالی از سکنه خراسان، شهرسازی، استخدام هنرمندان و صنعتگران، مهاجرت دادن ایلات و عشایر به سرحدات خراسان برای جلوگیری از هجوم ایلات شرقی تر سعی در بهبودی وضعیت اقتصادی و اجتماعی خراسان داشتند.

۳- ضرورت و اهداف تحقیق :

۱- بررسی مقطعی مهم از تاریخ ایران با تاکید بر تاریخ محلی خراسان.